

УДК 821.161.3:82–3 “19”

Т.М. Тарасова

*д-р філал. навук, дац., праф. каф. беларускай літаратуры і культуры
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка
e-mail: tamaratarasava@gmail.com*

ЭКЗИСТЭНЦЫЯЛЬНАЯ СВЯДОМАСЦЬ І ФОРМЫ ЯЕ ЎВАСАБЛЕННЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ ПРОЗЕ ХХ СТ.

Экзістэнцыйны тып мастацкай свядомасці ў беларускай прозе ХХ ст. прадстаўлены пераважна ў межах псіхалагічнай рэалістычнай прозы, скіраванай на ўзмацненне быццёва-філасофскіх пошукаў з арганічным сінтэзам прыроднай, сацыяльнай і духоўнай форм быцця, пры спалучэнні як рэалістычных, так і авангардных форм апаведу. Экзістэнцыйная свядомасць рэпрэзентуе сябе праз полівалентнае, шматзначнае слова, акцэнтualізацыю праблемы парога/мяжы, меніпэйную гульню, праз «памежныя» жанравыя формы (філасофскі раман, дакументальна-мастацкая запіскі, споведзь, дзеннікаявая проза і інш).

Паняцце экзістэнцыйная свядомасць як адзін з тыпаў мастацкай свядомасці ўжываюць у дачыненні да светаадчування чалавека ХХ ст. Гэта свядомасць піка цывілізацыі, гэта канфлікт чалавека са светам, з людзьмі, з сабой, гэта дысгармонія. Вылучэнню экзістэнцыйнай свядомасці як самастойнай парадыгмы мыслення ХХ ст. спрыялі тэхнічная рэвалюцыя, крызіс грамадскіх ідэалаў, пераацэнка многіх каштоўнасцей, фактар мяжы/парога ХІХ–ХХ стагоддзяў, запатрабаванасць вялікага творчага патэнцыялу асобы і пільная ўвага да яе свядомасці.

Экзістэнцыйны тып мастацкай свядомасці ў беларускай мастацкай прозе ХХ ст. прадстаўлены пераважна ў межах псіхалагічнай рэалістычнай прозы пры спалучэнні як рэалістычных, так і авангардных форм. Гэта адрознівае нацыянальную літаратуру ад мастацкага вопыту заходнееўрапейскай з яе эксперыментальнай творчай устаноўкай, калі адбываўся адыход ад сацыяльнай праблематыкі ў пачуццёва-эмацыянальную сферу. У заходнееўрапейскіх творах дамінавала ўстойлівая мадэль свету, параметрамі якой былі катастрофічнасць быцця, анталагічная адзінота чалавека, крызіс свядомасці, адчужанасць, і герой быў засяроджаны пераважна на праблемах уласнай персаны. Для беларускага мастацтва слова ХХ ст. спалучэнне сацыяльнага і экзістэнцыйнага заставалася важным заўсёды.

Рэнесансавыя тэндэнцыі ў беларускай літаратуры пачатку ХХ ст. пэўным чынам нейтралізавалі трагізм экзістэнцыйнай адзіноты, раздваення асобы, уласцівы заходнееўрапейскай культуры гэтага часу. Нацыянальная літаратура выконвала яшчэ і асветніцкую функцыю (асабліва ў пачатку стагоддзя), а будаваць яе на трагічных асновах было бесперспектыўным. «Нашаніўскі» перыяд – надзвычай важны этап у станаўленні і развіцці беларускай літаратуры. Пісьменнікі-«нашаніўцы» закладвалі асновы рэпрэзентацыі экзістэнцыйнай свядомасці ў нацыянальным слоўным мастацтве. Інтэлектуальны пачатак беларускай прозы пачатку ХХ ст. запатрабаваў пашырэння і пазнавання філасофскай праблематыкі, звязанай найперш з духоўнай дзейнасцю чалавека, яго самасвядомасцю, крыніцамі інтэлектуальнай энергіі, нормаў маралі. Экзістэнцыйная свядомасць пад уплывам твораў найперш рускай літаратуры (Ф. Дастаеўскага, Л. Талстога, Л. Андрэева, А. Белага і інш.) актыўна пранікае ў мастацкую структуру беларускай прозы. Дыялектычны сінтэз рэалістычных і авангардных форм у беларускай прозе «нашаніўскага» перыяду мог быць надзвычай плённым для гарманічнага развіцця нацыянальнага пісьменства, маштабнага ўвасаблення разнастайных тыпаў свядомасці ў пазнейшы час, калі б не быў гвалтоўна спынены палітыкай бальшавікоў у 20-я гг. ХХ ст.

Найбольш яркім прадстаўніком «нашаніўскага» перыяду, які найпаўней увасобіў экзістэнцыйную свядомасць у беларускай прозе, быў М. Гарэцкі, хаця аб'ектыўна можна гаварыць пра экзістэнцыйныя ўрокі ўсяго перыяду, які вызначыўся рухам бе-

ларускай прозы ад эпічнай формы апавядання да суб'ектыўна-асабовай, лірычнай, з узмацненнем быццёва-філасофскіх пошукаў. М. Гарэцкі – пісьменнік надзвычай глыбокі ў пошуках сэнсу алагічна-загадкавага, таямніча-няўлоўнага быцця, у спасціжэнні экзістэнцыяльнай цэласнасці чалавека. У творах «На імперыялістычнай вайне», «Дзве душы», «Скарбы жыцця», «Чырвоныя ружы», «Што яно?» і інш. знайшла ўвасабленне арыгінальная мадэль тыпалагічнага спалучэння адметнасцей еўрапейскага экзістэнцыялізму і рускага псіхалагізму, таму можна гаварыць пра своеасаблівы экзістэнцыяльны псіхалагізм пісьменніка. Схільнасць М. Гарэцкага працаваць на межах, на балансаванні змен у характарах, здольнасць бачыць праблему ў розных ракурсах паглыбіла канцэптuallyнасць твораў мастака. Пагранічныя сітуацыі: жыццё і смерць, матэрыя жывая і нежывая, сон і рэальнасць, мараль і амаральнасць – набывалі ў творчасці пісьменніка экзістэнцыяльны характар. М. Гарэцкі адзін з першых у беларускай прозе не толькі фарміруе экзістэнцыяльны погляд на чалавека і свет, але і выпрацоўвае арыгінальныя прынцыпы паэтыкі экзістэнцыяльнага тыпу (экстрэмальная сітуацыя, мяжа жыццё – смерць, плынь свядомасці, снабчання), здольныя найбольш адэкватна адлюстраваць алагічны свет і знявечаную свядомасць чалавека ХХ ст.

Сітуацыя савецкага часу вымагала рэалістычнага адлюстравання рэчаіснасці, актыўнага героя, не выключанага з сацыяльных сувязяў. Нацыянальная літаратура канчаткова не парывае з рэалізмам, экзістэнцыяльная свядомасць выпявае, афармляецца ў яго межах, таму ў дачыненні да беларускай літаратуры варта гаварыць пра псіхалагізм з моцнай экзістэнцыяльнай афарбоўкай, т.зв. *экзістэнцыяльны псіхалагізм*, які на працягу ХХ ст. аформіўся ў цэласную і завершаную эстэтычную сістэму ў межах рэалізму.

У даследаванні прозы Якуба Коласа намі актуалізаваны менавіта анталагічны аспект як самастойны і самакаштоўны. Светапоглядная мастацкая сітуацыя «страчанага прытулку» і пошук «роднага кута» – дому/Айчыны – важныя аспекты ў прозе Коласа. Для ўсёй творчай спадчыны мастака канцэпт дому фундаментальны, ён абумовіў пэўную мадэль будовы дому-душы, дому сямейнага і дзяржаўнага. Для пісьменніка было прынцыпова важным мастацкае асэнсаванне канцэпту дом, які вызначаў гісторыка-культурную, сацыяльную, духоўную сферу чалавечага быцця, закранаў глыбінныя асновы арганізацыі асобы.

Увогуле дом у літаратуры выступае сімвалам стабільнасці, надзейнасці, абароненасці, выклікае пачуццё далучанасці да сям'і, роду. Дом – гэта традыцыя, пераемнасць, народ, гісторыя, дом – гэта яшчэ і аснова чалавечнасці чалавека, і сімвал цэласнасці быцця. Але чалавек можа ператварыць дом у псіхалагічна небяспечны аб'ект, па сутнасці, дом становіцца антыдомам, як гэта адбылося ў апавяданні «Хатка над балотцам», а траўматычнае ўспрыняцце Сымонам-музыкам (паэма «Сымон-музыка») бацькоўскага дому справакавала ўцёкі хлопчыка. У экзістэнцыяльным аспекце самым важным з'яўляецца трактоўка Якубам Коласам дома як духоўнай прасторы чалавека, якая вызначае адносіны герояў да сям'і, народа, да яго гісторыі.

Адметнасць таленту Коласа-празаіка ў тым, што ўнутраны свет чалавека ён увабляў праз карціны свету знешняга (экзістэнцыяльная свядомасць выяўлялася пісьменнікам праз рэчыўны свет). Рэчавая дэталі дапамагала пісьменніку пранікнуць у сутнасць з'явы, характару, у сэнс чалавечага існавання. В. Халізеў адзначае: «Літаратура ХХ в. ознаменавалася небывала шірокім іспользовааннем абразов вонешняга мира не только как атрибутов бытовой обстановки, среды обитания людей, но и (прежде всего!) как предметов, органически сросших с внутренней жизнью человека и имеющих при этом значение символическое: и психологическое, и «бытийное», онтологическое» [1, с. 205]. Насычанасць твораў пісьменніка бытавымі дэталі давала магчымасць аўтару бачыць не толькі рэальную, суровую праўду жыцця, але і ўнутраны свет героя. Коласава рэчавая дэталі выступала як эканомна-эфектыўны сродак псіхалагічнай характарыстыкі

персанажаў, іх душэўных і духоўных памкненняў. Падрабязная дэталізацыя спрыяла таму, каб задумацца, наколькі шматаблічны чалавек і шматаблічны той, хто яго ўспрымае.

Іншую форму рэпрэзентацыі экзістэнцыяльнай свядомасці ў беларускай прозе прадстаўляе творчасць М. Зарэцкага. Гэта найперш шматаспектнае бачанне пісьменнікам праблем чалавека, якое забяспечвала глыбіню спасціжэння яго сутнасці ў часы гістарычных зрухаў. Блізкая беларускаму пісьменніку мастацкая сістэма рамантызму дала магчымасць мадэляваць цэласнасць жыцця ў працэсе яго станаўлення. Паслярэвалюцыйная рэчаіснасць даследавалася М. Зарэцкім з розных бакоў і на розных стадыях, выяўляючы пры гэтым няспыннасць працэсу жыцця наогул, духоўныя канстанты чалавека, пастаянную зменлівасць самых розных бінарных апазіцый.

Узаемастанкі герояў М. Зарэцкага са знешнім светам рухомыя, кантрасныя, але заўсёды стабільныя і сведчаць аб матываваным фарміраванні рамантычнай асобы, здольнай успрымаць жыццё ў шматаспектнай цэласнасці і дыялектычных супярэчнасцях. Рамантычнаму светабачанню М. Зарэцкага арганічна ўласцівы імпрэсіяністычны стыль, які сваімі няўстойлівасцю і рухомасцю парушаў статычны малюнак і быў пакладзены ў аснову экзістэнцыяльнага прынцыпу адбору з’яў, фактаў, рэчаў з тым, каб не страціць адценняў, нюансаў і паказаць «маштаб і характар усіх перамен» (Ж.-П. Сартр). Пісьменніцкі вобраз новага часу, створаны праз імпрэсіяністычны малюнак, здольны візуалізаваць пачуццёвыя формы, фіксаваць мікракосмас суб’ектыўных уражанняў, што аказалася надзвычай ёмістым ўвасабленнем экзістэнцыяльнай праблематыкі.

Творчая спадчына Кузьмы Чорнага дае магчымасць правесці філасофска-метафарычнае даследаванне анталагічнай антыноміі «чалавек – чалавецтва» і трактаваць чалавека не проста як істоту сацыяльнага тыпу, а як прадстаўніка роду чалавечага. Другая сусветная вайна надзвычай востра актуалізавала праблему выжывання ўсяго чалавецтва. Мастацкае ўвасабленне ідэі «самазабойства чалавека ёсць самазабойства чалавецтва» ўвасоблена ў раманах «Пошукі будучыні», «Млечны Шлях». Невыпадкова герой рамана «Пошукі будучыні» стары Нявада кажа: «Дык хто ж тады будзе жыць, калі жыццё змарнуецца? Чалавеку жыццё раз даецца» [2, с. 110]. Раман «Млечны Шлях» пабудаваны па законах логікі філасофска-мастацкай думкі: павышаная нагрузка на слова, насычанасць прытчавымі вобразамі-сімваламі. Не столькі глыбінёй псіхалагічнай распрацоўкі характараў заклапочаны Кузьма Чорны ў творы, як увасабленнем экзістэнцыяльнага пастулата супрацьстаяння жыцця і смерці з іх рухомымі межамі. Вайна стварыла сітуацыю, калі не істотныя жыццё і смерць аднаго чалавека, але ад іх адзін крок да смерці калектыўнай, і тады апакаліпсіс непазбежны. Вайна ў Кузьмы Чорнага ёсць сусветны абсурд, у межах якога перспектыва самаразбурэння чалавецтва надзвычай рэальная.

Мастацкая проза класікаў беларускай літаратуры сведчыць аб важнасці менавіта анталагічнай тэматыкі (фундаментальных прынцыпаў быцця з яго сінтэзам вядомых форм: прыроднай, сацыяльнай і духоўнай). «В чловеке, – пісаў М. Бярдзьеў, – пересекаются все круги бытия» [3, с. 51]. Высокамастацкая проза Коласа, Зарэцкага, Чорнага раскрывае невычэрпную складанасць чалавечага быцця. Невыпадкова такі разнастайны, шматаблічны вобраз героя твораў гэтых пісьменнікаў. Для іх асоба – галоўная таямніца светабудовы. Мастацкая спадчына класікаў вырашала праблемы філасофскага маштабу: чалавек у свеце і свет у чалавеку, духоўны патэнцыял чалавека, суадносіны ў ім біялагічнага і сацыяльнага, чалавек як асоба.

Пачуццё татальнай неабароненасці чалавека ХХ ст. востра паставіла праблему сацыяльнага і экзістэнцыяльнага не толькі ў філасофіі, але і ў прыгожым пісьменстве, цікавасць якога да псіхалагічных аспектаў чалавека тэхнагеннага грамадства ўзрастае. Канцэпцыя ўзаемастанкаў сацыяльнага і экзістэнцыяльнага знайшла распрацоўку ў працах Э. Гусэрыя, М. Хайдэгера, М. Бярдзьева, Л. Шастова, Э. Фрома, Ж.-П. Сартра, А. Камю і іншых філосафаў найноўшага часу. Праз індывідуальную сістэму зносін з грамадствам індывід самарэалізуецца, «праз узаемадзеянне індывідуальных свядома-

сцей фарміруецца грамадская свядомасць» [4, с. 27], але разглядаць грамадства як складнік індывідуумаў ці ўспрымаць чалавека як праекцыю толькі грамадства было б памылкова. Савецкая сістэма аддавала перавагу грамадскаму, калектыўнаму. Недаацэнка індывідуальнага перашкаджала аналізаваць унутраныя супярэчнасці ў грамадстве, правільна фарміраваць праграмы кіравання грамадскімі стасункамі. Ігнараванне псіхалогіі асобнага чалавека як адзінкі грамадства здольна выклікаць робатызацыю грамадства (узнік нават тэрмін «сацыяльныя робаты», што па-мастацку было ўвасоблена ў рамане «1984» Д. Оруэла).

Шырокае распаўсюджанне ў сусветным мастацтве слова атрымалі антыўтапічныя жанравыя формы (квазіўтопія, дыстопія, какатопія і інш.), росквіт якіх выкліканы індывідуалізаваным падыходам да чалавека. Антыўтапічнае светабачанне дазваляе раскрыць механіку ўзаемадзеяння чалавека і ўлады, паразважаць над характарам разумных узаемаадносін чалавека і навакольнага свету. Антыўтопія (як жанр і як светаўспрымання) не вымагае паслядоўнага апісання жыцця героя, кожная дэталёвая творца скіроўвае ўвагу чытача перш за ўсё на механізм фарміравання ўзаемазалежных сувязяў улады і яе падначаленых.

Разбурэнне сацыяльных, саслоўных перашкод пасля кастрычніка 1917 г. сведчыла пра пэўную дэмакратызацыю грамадства, але працэс гэты, на жаль, не быў паступовым. Чалавечы розум, згубіўшы апору ў культурных каштоўнасцях папярэдніх цывілізацый, становіцца вельмі небяспечным для развіцця чалавецтва. Парушаная пераёмнасць культуры аказалася здольнай выклікаць маштабную катастрофу ў межах не толькі адной краіны; аб небяспечнасці такога эксперыменту для грамадства папярэдзвалі многія вядомыя пісьменнікі і філосафы. М. Лоскі пісаў: «Узость сознания ценностей при условиях, действительно сосредоточивающих внимание на какой-либо ценности, приводит к преувеличению ее значения и, таким образом, к искажению идеала поведения» [5, с. 90].

Носьбітам не толькі культурных, але і этычных традыцый да рэвалюцыі была старая інтэлігенцыя, яна і перашкаджала пранікненню ў вышэйшую ўладу крымінальнага мыслення. Паслярэвалюцыйнае грамадства сфарміравала «новы» тып чалавека, які тэрор зрабіў нормай жыцця ў краіне. Кар’ерысты, прайдзісветы ва ўсім шукалі ўласную выгаду. Паказальны ў гэтым плане вобраз Самсона Самасуя («Запіскі Самсона Самасуя») А. Мрыя. Вялікая колькасць сабраных аўтарам парадыйных сцэн, вобразаў, сэнсаў выклікае адчуванне, што свет дваіцца, губляе свае выразныя выявы. Зямная рэчаіснасць цалкам залежыць ад скіраванага на яе позірку (гэта пункт гледжання Самсона Самасуя), і персанажы творца ўспрымаюцца то ў камічным, то ў трагічным ракурсе, то як карнавальныя маскі, то як увасабленне хрысціянскай мудрасці і здаровага сялянскага сэнсу. Рэальнасць, з аднаго боку, быццам бы і сапраўдная, а з другога – нейкая фантастычная, яна стварае ўражанне дваістасці, амбівалентнасці мастацкага свету «Запісак...».

Калі ў творы А. Мрыя бачна логіка развіцця антыўтапічных ідэй, то ў прозе В. Казько, В. Быкава, Ю. Станкевіча – логіка іх краху. Сур’ёзную філасофскую праблему ўзаемастасункаў экзістэнцыяльнага і сацыяльнага беларускага літаратурнага паловы XX ст. вырашае ў лепшых традыцыях смехавай культуры, у прыватнасці меніпавай сатыры. Меніпейная гульня аказалася надзвычай гнуткай формай мастацкага бачання беларускіх пісьменнікаў у выяўленні экзістэнцыяльнай праблематыкі. Авантурны сюжэт, фантастычныя і казачныя элементы, рознастылёвасць, публіцыстычная завостранасць, карнавальнае светаадчуванне рэалітывізавалі ўсё трывалае, даўно ўсталяванае і далі магчымасць пашырыць прыватнае жыццё чалавека і канкрэтна-гістарычны час да агульначалавечага, універсальнага, касмічнага, адчуць незавершанасць і рухомасць пераходаў і працэсаў. Беларускага літаратурнага перыяду, першасная задача якой заключалася ў стварэнні мастацкіх праектаў ідэальнай рэчаіснасці з атрыбутамі сацыяльнай роўнасці і мінімальнага матэрыяльнага дастатку, належала штучна пад-

трымліваць аптымізм, шукаць выйсце з тупіковых сітуацый, таму трагізм светаадчування вуаліраваўся сімволіка-міфалагічнай вобразнасцю, прыёмам і меніпейнай гульні, сюжэтна-кампазіцыйнай будовай.

Беларуская проза XX ст. не схільна перабольшваць ролю грамадства ў жыцці асобы. Практыка паказала, што ігнараванне і прыніжэнне індывідуальнага пачатку вядзе да дэградацыі асобы і грамадства ў цэлым. «Я» сацыяльнае і «я» экзістэнцыяльнае – катэгорыі абсалютна каштоўныя і раўназначныя, кожная з іх мае свае правы і абавязкі ў дачыненні адна да другой. Празмерны ўніверсализм сацыяльных аспектаў, як і празмерны індывідуалізм аднолькава небяспечны для грамадства. Засяроджанасць літаратуры XX ст. на канфліктах экзістэнцыяльнага і сацыяльнага сведчыць аб іх актуальнасці і небяспечнасці паспешлівага і спрошчанага вырашэння. Прыгожае пісьменства, філасофская думка паказваюць, што тоеснасці паміж экзістэнцыяльным і сацыяльным быць не можа; важна, каб супярэчнасці паміж імі былі найменш канфліктнымі, каб сацыяльнае не перашкаджала рэалізацыі пазітыўна экзістэнцыяльнага, спрыяла яго раскрыццю і, наадварот, стрымлівала яго негатыўныя прапавы.

У экзістэнцыяльным светабачанні надзвычай важнай выступае праблема парога/мяжы, актуальная яна і для нацыянальнай прозы. Стан памежнай сітуацыі добра вядомы беларускай нацыі і яе мастацтву. Сам тып бытавання народа і яго прыгожага пісьменства выяўляў катастрофічнасць часу, светапоглядныя ваганні, класічную экзістэнцыяльную сітуацыю закінутасці ў «абсурдны» свет грамадскага аўтаматызму і наступальнай глабалізацыі. Творчасць В. Быкава, В. Казько, Ю. Станкевіча, С. Алексіевіч дазваляе гаварыць аб розных спосабах рэалізацыі ў беларускай літаратуры экзістэнцыяльнай праблематыкі. В. Быкаў праз парогавую сітуацыю («Бедныя людзі», «Ваўчыная яма», «Труп»), С. Алексіевіч праз рэфлексію і сітуацыю мяжы успрымаюць сацыяльныя эксперыменты як сур'ёзную антрапалагічную катастрофу ў гісторыі грамадства. Ю. Станкевіч («Бесапатам», «Псеўда»), спалучыўшы фантасмагорыю і рэальнасць, быццё і небыццё «раздвигает узкую сцену частной жизни определенной ограниченной эпохи до предельно универсальной и общечеловеческой *мистерийной сцены*», як трапна выказаўся М. Бахцін [6, с. 208]; В. Казько («Да сустрэчы...», «Выратуй і памілуй нас, чорны бусел») заклапочаны станам герояў на мяжы жыцця і смерці (фізічнай, духоўнай).

Разважаючы пра формы ўвасаблення экзістэнцыяльнай свядомасці ў беларускай прозе, нельга не звярнуць увагу на аўтабіяграфічную прозу як спосаб самарэфлексіі і ўвасаблення быццёнай цэласнасці чалавека. Тут у поўнай ступені працуе экзістэнцыяльны тэзіс «я ў свеце» – «свет ува мне». Аўтабіяграфічная проза ўнікальная тым, што «сам пісатель делает себя, свою жизнь, собственную судьбу предметом изучения в качестве экзистенции человека и не извне, а изнутри своего Я» [7, с. 263]. «Дзённікі» Максіма Танка, успаміны «Vixi» А. Адамовіча, «Пішу як жыву», «З людзьмі і сам-насам» Я. Брыля выяўляюць шматтаблічнае аўтарскае «я» (гэта і вобраз удзельніка падзей, псіхааналітыка (псіхолага), лірычны вобраз, аўтар-мысліцель, аўтар-філосаф). У сучаснай аўтабіяграфічнай прозе назіраецца тэндэнцыя да спалучэння лірычнай і філасофскай медытацый, тым самым сцвярджаецца адзінства суб'ектыўнага і агульначалавечага.

Адметнае месца ў беларускай аўтабіяграфічнай прозе займае ГУЛАГаўская тэматыка («У капцюрох ГПУ» Ф. Аляхновіча; «Сповідзь» Л. Геніюш; «Зона маўчання», «З воўчым білетам», «Такія сінія снягі» С. Грахоўскага; «Аповесць для сябе» Б. Мікуліча). Гэтыя творы каштоўныя сваім аналізам быцця паміж жыццём і смерцю, дэфармаванай свядомасці ў замкнёнай прасторы, страчанай цэласнасці асобы, няспраўджаных ідэалаў. Лагернае жыццё давала пісьменнікам магчымасць спасцігаць сутнасць быцця і бачыць чалавека на ўзроўні яго першапачатковых псіхалагічных рэакцый, у стане суцэльнага адчужэння: ад прыроды, асяроддзя пражывання, цывілізацыі і нават ад уласнага «я». ГУЛАГаўская тэма ў беларускай літаратуры выявіла наступныя прыкметы экзістэнцыяльнай свядомасці ў творах: гэта двойчы замкнёная прастора (замкнёная прас-

тора знешняга свету і замкнёная прастора індывідуальнага «я»); сітуацыя парога/мяжы, калі чалавеку няма на каго спадзявацца і ён сам робіць выбар; неіерархізаваны адбор матэрыялу ў творах (зафіксаваць адценні, дробныя факты, нават неістотныя, каб вызначыць маштаб і характар усіх змен у чалавеку). Літаратура адкрыла ў чалавеку каштоўнае па-за яго грамадскімі сувязямі, самакаштоўнасць яго ўнутранага свету на ўзроўні першасных рэакцый. Зварот да ГУЛАГаўскай тэматыкі паскорыў працэс экзистэнцыялізацыі беларускай літаратуры, узбагаціў яе не толькі тэматычна, але ўвасобіў філасофскую праграму спасціжэння чалавека, сфармуляваную яшчэ Сакратам, – «Познай самого себя, и ты познаешь Вселенную».

Такім чынам, беларускае мастацкае слова XX ст. развіваецца пераважна ў рэчышчы асноўных тэндэнцый сусветнай літаратуры. Пошук толькі псіхалагічных матывацый учынкаў чалавека паступова перастаў задавальняць пісьменнікаў XX ст., таму сучасная літаратура аддае перавагу даследаванню форм уздзеяння на свядомасць чалавека. Такі падыход абумоўлівае адпаведную сістэму персанажаў, у прозе назіраецца адыход ад праўдападабенства, рэалістычнага антуражу. Суб'ектывізацыя літаратуры XX ст. абумовіла новую трактоўку мастацкага псіхалагізму, фактычна пазбаўленага логікі і аналітыкі. Канцэпцыя «плыні жыцця» ў яго спрадвечнай зменлівасці і станаўленні, у бясконцай шматлікасці апазіцый стварыла новую філасофскую мадэль свядомасці, якую варта трактаваць як цэласнасць розных псіхічных станаў: эмоцый, інтуіцыі, веры, фантазіі, трызнення, мрояў, сноў і інш. Сінтэтызм свядомасці запатрабаваў новых форм самавыяўлення ў мастацкай прозе – асацыяцыі, урыўкі ўспамінаў, выпадковая дэталі, свабодная кампазіцыя, ключавое слова. У сучаснай беларускай прозе назіраецца тэндэнцыя да спалучэння лірычнай і філасофскай медытацый.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Хализев, В. Е. Теория литературы : учеб. для вузов / В. Е. Хализев. – 2-е изд. – М. : Высш. шк., 2000. – 398 с.
2. Чорны, К. Збор твораў : у 8 т. / К. Чорны ; рэдкал.: В. В. Барысенка [і інш.] ; Акад. навук БССР, Ін-т літ. імя Янкі Купалы. – Мінск : Маст. літ., 1972–1975. – Т. 6 : Пошукі будучыні; Млечны Шлях; Вялікі дзень; Скіп'еўскі лес. – 1974. – 520 с.
3. Бердяев, Н. О назначении человека: опыт парадоксальной этики / Н. Бердяев. – Париж : Соврем. записки, 1931. – 318 с.
4. Егоров, А. В. Диалектика сознания / А. В. Егоров. – Минск : Мин. радиотехн. ин-т, 1993. – 37 с.
5. Лосский, Н. О. Условия абсолютного добра / Н. О. Лосский. – М. : Политиздат, 1991. – 368 с.
6. Бахтин, М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. – 4-е изд. – М. : Совет. Россия, 1979. – 320 с.
7. Заманская, В. В. Экзистенциальная традиция в русской литературе XX века: диалоги на границах столетий / В. В. Заманская. – М. : Флинта : Наука, 2002. – 303 с.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 27.10.3017

Tarasava T.M. Existential Consciousness and its Forms in Belarus Prose of XX Century

Existential type of art consciousness in the Belarus prose of XX century is submitted mainly by psychological realistic prose, deepened in real philosophical searches of limited synthesis of natural, social and spiritual forms of being in combination with the realistic and vanguard forms of writing. Existential consciousness represents itself through multitudinary, polysemic word, actualization of the problem of a threshold/boundary, menippean play through border genre forms (philosophical novel, documentary and art notes, confession, diary prose etc.).